

A szöveg megjelenésének pontos paraméterei a következők: Marosán Bence Péter: „A jövő társadalmának árnyai és ígéretei. Recenzió Szalai Erzsébet: *Mi a munka és mi a kapitalizmus? És mi jöhet utánuk?* c. könyvéről” (Szalai Erzsébet: *Mi a munka és mi a kapitalizmus? És mi jöhet utánuk?* Budapest: Napvilág kiadó, 2024). Mérce, 2024. [Hyperlink: https://merce.hu/2025/04/13/a-jovo-tarsadalmanak-arnyai-es-igeretei/](https://merce.hu/2025/04/13/a-jovo-tarsadalmanak-arnyai-es-igeretei/) Kérem, idézze eszerint!

Szalai Erzsébet: *Mi a munka és mi a kapitalizmus? És mi jöhet utánuk?*

Marosán Bence Péter

Szalai Erzsébet könyve egy szisztematikus összefoglaló mű a munka marxi fogalmának kérdéseiről, arról, hogyan néz ki az elidegenedett munka a jelenkor kapitalista társadalmában, és hogy mi jöhet a kapitalizmus után, hogy jöhet-e utána egyáltalán valami. Annak ellenére, hogy a szerző tanulmányként aposztrofálja könyvét, fontos hangsúlyozni, hogy egy monografikus igényű műről van szó, amely nem csak a marxi gondolkör mélyreható és alapos ismertetését nyújtja, hanem világos rátekintéssel rendelkezik a megfelelő marxi fogalmakat övező vitákról, ezen fogalmak recepciótörténetéről, és célkitűzéseit tekintve egy legkevesbé sem pusztán egzegetikus műről van szó, hanem egy olyan munkáról, amely problémacentrikus és rendkívül produktív módon alkalmazza a vizsgálódások eredményeit a jelenkorra, és nagyon elgondolkodtató módon vázolja föl a jelenleg érvényesülő, jövőbe tartó tendenciákat is. Meg kell jegyezni továbbá, hogy a mű szervesen illeszkedik a szerzőnek a problémával foglalkozó, immár több évtizedre visszanyúló, eddigi munkáinak a sorába. A műnek különleges aktualitást ad, hogy az olyan kortárs, a globális emberi társadalom, sőt, a természet egészét is érintő jelenségekkel is foglalkozik, mint a kortárs ökológiai krízis, az egyre előrehaladó robotizáció, valamint a mesterséges intelligencia fölemelkedése.

A munkának van mindenekelőtt egy nyilvánvaló polemikus éle, nevezetesen a művön végighúzó, visszatérő vonal az Értékkritikai Iskola nézeteivel és tagjaival való kritikai számvetés, diszkusszió, amely azonban sehol nem válik öncélúvá, hanem mintegy arra szolgál, hogy Szalai saját megfontolásait aládúcolja, hogy a végkövetkeztetéseket még jobban kiemelve. Az Értékkritikai Iskola képviselői szerint van egy exoterikus, népszerű Marx, aki az emberi jogok, a tisztességes bérezés letéteményese, a haladás aufklérista eszményeinek követője, és meglehetősen pozitivistá világnézetet vallott. Van továbbá, másfelől egy ezoterikus, saját sorai között meghúzó Marx, aki egy személytelen, termelési logikát próbált meg rendszeres formában kifejtetni, amely alávet magának mindent és mindeneket, tőkést és munkást egyaránt, és akit felszínre kell hoznunk az elejtett sorok és szavak közül ahhoz, hogy Marx mondandójának valódi lényegét megértsük. (Kurz, Trenkle, Lohoff, Scholz, Peter Klein, Anselm Jappe, bizonyos mértékig Moishe Postpone, és még sokan mások). Egy személytelen erőről van szó, amely az absztrakt munkán és az árufetisizmuson keresztül érvényesül, és amellyel le kell

számolni, vallják az Értékkritikai Iskola hívei. Meg kell haladnunk ezt a társadalmat egy olyan társadalmi rend irányába, amelyben megszűnik a munka, mint olyan. Erre utal egyébként a mozgalom egyik kiáltványértékű dokumentumának megfelelő sorai: „Világ proletárjai pihenjete meg!” A releváns, fontos, érdekes, produktív mozzanatokat soha, sehol nem alábecsülve, ezzel a képpel folytat Szalai egy nagyon nüanszírozó, óvatos, rendkívül figyelmes kritikai élű párbeszédet, melynek lényege, ahogy mondtam, az, hogy saját értelmezését a munka marxi fogalmáról és a tőkés termelési rend mibenlétéről csak jobban kidomborítsa. Fontos itt hangsúlyozni azt is, hogy számos egyéb megfontolás mellett Szalai egyik lényeges kitétele az Értékkritikai Iskola nézeteivel szemben az, hogy a rendszer működése szempontjából hiba volna lebecsülni *a személyes, individuális tényezők, a szubjektív faktorok* szerepét; lényegében – de nem kizárólag – mindazt, amit Marx, vagy a megfelelő Marx-interpretációs szövegek a *felépítmény* körébe soroltak. Szalai hangsúlyozza a társadalmi-gazdasági alap, valamint a felépítmény közti rugalmas, dinamikus, soha nem teljesen mechanisztikus viszonyt.

A megfelelő szöveghelyek, viták, a szélesebb elméleti kontextus és recepciótörténet körültekintő kritikai vizsgálatából nyert belátásokat Szalai a jelenkor társadalmi állapotainak és folyamatainak mélyreható elemzésében kamatoztatja. A mű egy jelentős részét a kortárs viszonyokkal való számvetés tölti meg, és annak realista végiggondolása, hogy korunk nem túl biztató trendjeinek tekintetében mégis mit remélhetünk, ha az optimális, optimista jövőkép egy valamennyire szocialisztikusnak, a szolidaritás mélyebb társadalmi formáira épülő, és alapvetően demokratikus társadalom kellene, hogy legyen. A mű, kortárs globális társadalom egét komorra színező baljós árnyalatok ellenére mégis bizakodó végkicsengésű – minden borús tendencia ellenére a dolgok végső soron mégis egy szocialista társadalom irányába mutatnak.

Annak ellenére, hogy pesszimizmusra jócskán van okunk. Válságoktól szabadalt társadalomban és gazdaságban élünk. A könyv jelentős részét ezen válságok mélységi analízise teszi ki. Ezen tendenciák és válságok magyarázatában Szalai a tudatos és tudattalan indítékoknak, cselekvésmódoknak egyaránt fontos szerepet tulajdonít. A Marxnál szereplő, Lukács által is hangsúlyosan idézett szavak Szalai művének mottójául is szolgálhatnak: „Nem tudják, de teszik”. A tőkés termelésben a kizsákmányoló oldalon szereplő ágensek, egyének, vállalatok, tőkés konglomerátumok, mindenekelőtt profitot szeretnének szerezni, mégpedig minél többet. Ezzel párhuzamosan azonban érvényesülnek a kizsákmányolói oldalon olyan, félig-meddig tudatos, alkalmasint egészen tudattalan tendenciák, hogy a munkavállalói érdekvérvényesítő erőket minél jobban letörjék, hogy a munkavállalókat megosszák, szembeállítsák, és hogy a munkásokat minél inkább a termelés engedelmes eszközeivé tegyék; lehetőség szerint oly módon, hogy a munkások maguk is pozitív módon azonosuljanak a rendszerrel, ne akarjanak kitörni belőle, pláne, ne akarják megdönteni, hanem fenn akarják tartani azt, annak haszonélvezőiként tekintsenek magukra.

Ebből egyébként alkalmasint egymásnak ellentmondó tendenciák születnek, amelyek összekapcsolódva erősítik a globális kapitalizmust. A nacionalista, sovinszta mozgalmak

megerősödése látszólag a globalizációval, a globális pénzügyi és gazdasági elitek törekvéseivel szembe mennek. Ez azonban csak a látszat. A cél – még ha nem is tudatosan akart – a munkásosztály megosztása és atomizálása. A fejek feltöltése képzelt ellenfelekkel, ellenségekkel, akiktől félni kell. Mint a migránsok, a melegek vagy a transzszexuálisok, akik a tradicionális életmódot veszélyeztetik. Ezek a tendenciák nemzetközi szinten „szépen” kiegészítik egymást. A nemzeti burzsoázia hiába tűnik vagy tünteti fel magát a globális „pénzügyi elit” ellenfelének, amely korlátokat szab ezen „pénzügyi elit” „határtalan mohóságának” és túlterjeszkedésének, a valóságban ez a két réteg nagyon „szépen” és harmonikusan összekapcsolódik. A nemzeti burzsoázia többé-kevésbé tudatosan keresi a megegyezést és az együttműködést a globális elittel és a nagyvállalatokkal, ahogy ez utóbbiak is keresik annak módjait, hogyan érvényesítsék érdekeiket lokális, regionális, illetőleg nemzeti szinten. Nincs igazi összeütközés. Ezért is illuzórikus egyes antiglobalista és önértelmezésük szerint baloldali szerzők azon képzete, hogy a nemzeti, szuverén kormányzatok ellensúlyt képezhetnek a globális nagyvállalatok, a nemzetközi nagytőke terjeszkedésével szemben – még akkor is, ha adott esetben kifejezetten autoriterek, sovinszták és az alapvető emberi jogokkal szemben kimondottan ellenségesek. Sovinizmus és neoliberalis nemzetközi tőke- és pénzügyi politika kéz a kézben jár. A munkásosztály addig sem a tőkével, az egységesüléssel van elfoglalva, hanem képzelt identitással és de facto fiktív ellenségekkel.

Ezen a ponton kell kiemelni Szalai könyvének egy további rendkívül fontos gondolatát. Szalai szerint a jelenkorban nincs explicit osztályharc, illetve osztályellentét, mivel nem lehet beszélni egységesen, koherens ágensként cselekvő munkásosztályról. A munkásosztálynak előbb nemzetközi szinten meg kell születnie, valóban egységesülnie kell, mielőtt egységes, összefüggő, önálló ágensként tudna cselekedni, és fellépni saját érdekeinek védelmében; messzebbre tekintve, fellépni a tőke ellenében, az eldologiasodás és az elidegenedés tendenciáival, erőivel szemben. Ahhoz, hogy a történelem további szakaszába tudjon lépni, Szalai szerint mindenekelőtt erre volna még szükség.

Ami pedig a jövőendő társadalmát illeti – ezért is az Értékkritikai Iskola képviselőinek koncepciójával kapcsolatos vita, illetve kritikai számvetés –, a tág értelemben vett munka, az igazi marxi értelemben felfogott munkakoncepció köré tudna épülni majd ez a közösség; ami az értelmes, az emberi életnek valóban értelmet adó, spontán, kreatív alkotótevékenység (96-105.o.). A mesterséges intelligencia, aminek a jelenkorban a nagy technológiai cégek olyan alkalmazhatósági formáit keresik, melyek tovább növelhetik a profitot, a nem emancipatorikus, pro-kapitalista politikai formációk pedig az emberek fölötti kontrol hatékonyabb eszközét látják, és a társadalom autoritáriusabb, zártabb formái felé való utat látják benne, olyasmit, ami hatékonyabbá, rafináltabbá teheti az elnyomást – nos, megfelelő módon használva a mesterséges intelligencia épp hogy egy emancipáltabb, kevésbé elidegenültebb és eldologiasodottabb társadalmi-gazdasági alakulat felé vihet bennünket tovább, a munkafolyamat további optimalizálása révén, további szabadidő felszabadításával.

Ami most van, látszólag és láthatólag, nem sok reménykedésre ad okot. Autorizálódás, fasizálódás, ökológiai válság, idegengyűlölet, bezárkózás, a patriarchális tendenciák erősödése – megannyi felleg társadalmunk ege felett, mely mind a globális és totális katasztrófa árnyékát vetíti előre. Mégsem kell – és nem is szabad – azonban okvetlenül kétségbe esnünk. Kezünkben vannak mindazok az eszközök melyek révén igazán felszabadult, szocialisztikus, emancipált társadalmat tudnánk létrehozni – csak megfelelő módon használnunk kellene tudnunk ezeket az eszközöket. Megmenthetnénk önmagunkat, a társadalmat és a természetet – csak észnél kell lennünk. Ez Szalai könyvének a végkövetkeztetése.

*

Recenzió Szalai Erzsébet: *Mi a munka és mi a kapitalizmus? És mi jöhet utánuk?* c. könyvéről

1. Bevezetés: A kötet jelentősége

Szalai Erzsébet legújabb munkája, *Mi a munka és mi a kapitalizmus? És mi jöhet utánuk?* (Napvilág Kiadó, 2025) egy átfogó és kritikusan reflektív elemzés a munka marxi fogalmáról, annak jelenlegi állapotáról a kapitalista társadalomban, valamint a jövőbeli alternatívákról. A mű nem csupán a marxi elmélet interpretációja, hanem egyben szisztematikus kritikai reflexió is, amely vitába száll az Értékkritikai Iskolával és más kortárs kapitalizmuskritikai irányzatokkal.

A könyv nem csak elméleti összegzés, hanem világos, problémaorientált elemzés is, amely bemutatja a munka strukturális átalakulását a tőke uralta rendszerekben, valamint azt, hogyan formálódik a jelen társadalmi-gazdasági rend a robotizáció, az ökológiai válság és az elidegenedés új formái között.

2. A munka marxi fogalmának újraértelmezése

A könyv első fejezete (*A MUNKA*) a munka történeti és elméleti kérdéseivel foglalkozik. Szalai itt különösen nagy hangsúlyt fektet arra, hogy megkülönböztesse a bér munkát, a reprodukzív munkát és az önbeteljesítő munkát. A marxi munkaelmélet kortárs jelentőségét vizsgálva bemutatja, hogy a kapitalizmusban az elidegenedés nem csupán a bér munkára korlátozódik, hanem egyre inkább kiterjed a reprodukzív és az önbeteljesítő munkára is.

A könyv egyik legizgalmasabb állítása az, hogy a kortárs kapitalizmusban nem csupán a munka mint olyan kerül kizsákmányolás alá, hanem annak társadalmi szerepe is átalakul. A neoliberais újkapitalizmusban a munka egyszerre válik strukturális kényszerré és az egyéni identitásképzés eszközévé, amelyben a dolgozók nem csupán bér munkásként, hanem „vállalkozóként” is kénytelenek önmagukat menedzselni.

3. A kapitalizmus alapviszonyai és az Értékkritikai Iskola kritikája

A második fejezet (*A KAPITALIZMUS ALAPVISZONYAI*) részletes elemzést nyújt a tőke-munka viszonyról, annak rejtettségről és következményeiről. Szalai kritikusan viszonyul az

Értékkritikai Iskolához, amely szerint a kapitalizmus egy olyan önműködő rendszer, amelyben az emberi szereplők csupán végrehajtói egy absztrakt gazdasági mechanizmusnak. Ezzel szemben Szalai azt állítja, hogy a kapitalizmus nem egy személytelen struktúra, hanem egy olyan rendszer, amelyet konkrét társadalmi és politikai ágensek irányítanak, formálnak és alakítanak.

Kiemelkedően fontos itt az a megállapítása, hogy a kapitalizmus mai formájában egyre kevésbé képes az önkorrekcióra, mivel a piac már nem tölti be klasszikus szerepét az érték meghatározásában. A termelőerők és termelési viszonyok kölcsönhatásának marxi koncepciója új értelmezést nyer, hiszen Szalai szerint ma már nem a termelőerők fejlődése határozza meg a termelési viszonyokat, hanem éppen fordítva: a termelési viszonyok képesek visszavetni, vagy éppen torzítani a termelőerők fejlődését.

4. A munka jövője: technológia, elidegenedés és alternatívák

A harmadik és negyedik fejezet (*MILYEN MUNKA?* és *A JÖVŐ DILEMMÁI – EPILÓGUS*) a munka és a kapitalizmus jövőjével foglalkozik. A szerző itt a mesterséges intelligencia és az automatizáció hatásait elemzi, és azt a kérdést vizsgálja, hogy a technológiai fejlődés valóban kiválthatja-e az emberi munkát.

Miközben az Értékkritikai Iskola és a „posztmunkás” elméletek szerint a munka teljes eltűnése egy kíváncsú jövőképet jelentene, Szalai ezzel szemben azt állítja, hogy a munka bizonyos formái (különösen az önbeteljesítő és a reprodukzív munka) elengedhetetlenek az emberi közösségek fennmaradásához. Az igazi kérdés tehát nem az, hogy megszűnik-e a munka, hanem hogy milyen formában fog fennmaradni.

A könyv utolsó része különösen erőteljes elemzést nyújt a kortárs politikai és gazdasági tendenciákról, beleértve az autoritárius politikai rendszerek felemelkedését és a kapitalizmus ciklikusságát. Szalai szerint a kapitalizmus jelenlegi válsága nem egy végső összeomlás felé tart, hanem egy olyan strukturális átalakulásba, amely új hatalmi dinamikákat eredményezhet. A kérdés az, hogy ezek a változások milyen irányba mutatnak: egy demokratikusabb és szolidárisabb társadalom felé, vagy egy még elnyomóbb, kizsákmányolóbb formáció felé.

5. Összegzés: A könyv erényei és továbbgondolási lehetőségek

Szalai Erzsébet könyve egy rendkívül átfogó és alapos munka, amely nemcsak a marxi elmélet újraértelmezésére vállalkozik, hanem annak kortárs relevanciáját is feltárja. Kiemelkedő erényei közé tartozik:

- **A munka fogalmának differenciált elemzése:** A bér munka, reprodukzív munka és önbeteljesítő munka megkülönböztetése új perspektívát nyújt a munkaközpontú társadalom kritikájához.
- **Az Értékkritikai Iskola kritikája:** Szalai elmélyült vitát folytat a kapitalizmus természetéről és a munkásosztály szerepéről.

- **A kapitalizmus jelenlegi tendenciáinak pontos diagnózisa:** A válságok, az autoriter tendenciák és a technológiai fejlődés összefüggéseinek alapos elemzése.

A könyv néhány ponton nyitva hagy kérdéseket, különösen a kapitalizmus utáni társadalom konkrét szerveződési formáit illetően. Ugyanakkor ez nem hiányosság, hanem inkább ösztönzés a további gondolkodásra. Szalai munkája így nemcsak elméleti összegzés, hanem felhívás is a jelenlegi társadalmi-gazdasági viszonyok kritikai újragondolására.

Ajánlás: A könyv megkerülhetetlen olvasmány mindazok számára, akik érdeklődnek a marxizmus kortárs értelmezései, a munka jövője és a kapitalizmus strukturális változásai iránt.

*

Erzsi: eltűntek a magyar dokumentumfilmekből a munkások.

*

kapcsolatos némely kritikai megfontolások megfogalmazása.

elméleti szinten is visszaadja a munkának azt a méltóságot, amely Szalai szerint azt megilleti, azáltal, hogy újra feltárja annak mélyebb egzisztenciális értelmét, és

egzisztenciális és teoretikus helyet és értéket, ami Szalai szerint azt megilleti. Ennélfogva különböző polémiákba bocsátkozik a szerző, hogy saját álláspontját jobban kidomborítsa és artikulálja.

Reproduktív munka elmélete. Mindenestül rátelepszik a kapitalizmus a magánszférára. Szalai: nem mindenestül.

A munkának van mindenekelőtt egy nyilvánvaló polemikus éle, nevezetesen a művön végighúzó, visszatérő vonal az Értékkritikai Iskola nézeteivel és tagjaival való kritikai számvetés, diszkusszió, amely azonban sehol nem válik öncélúvá, hanem mintegy arra szolgál, hogy Szalai saját megfontolásait aládúcolja, hogy a végkövetkeztetéseket még jobban kiemelve. Az Értékkritikai Iskola képviselői szerint van egy exoterikus, népszerű Marx, aki az emberi jogok,

a tisztességes bérezés letéteményese, a haladás aufklérista eszményeinek követője, és meglehetősen pozitivistá világnézetet vallott. Van továbbá, másfelől egy ezoterikus, saját sorai között meghúzódó Marx, aki egy személytelen, termelési logikát próbált meg rendszeres formában kifejteni, amely alávet magának mindent és mindeneket, tőkést és munkást egyaránt, és akit felszínre kell hoznunk az elejtett sorok és szavak közül ahhoz, hogy Marx mondandójának valódi lényegét megértsük. (Kurz, Trenkle, Lohoff, Scholz, Peter Klein, Anselm Jappe, bizonyos mértékig Moishe Postpone, és még sokan mások). Egy személytelen erőről van szó, amely az absztrakt munkán és az árufetisizmuson keresztül érvényesül, és amellyel le kell számolni, vallják az Értékkritikai Iskola hívei. Meg kell haladnunk ezt a társadalmat egy olyan társadalmi rend irányába, amelyben megszűnik a munka, mint olyan. Erre utal egyébként a mozgalom egyik kiáltványértékű dokumentumának megfelelő sorai: „Világ proletárjai pihenjete meg!” A releváns, fontos, érdekes, produktív mozzanatokat soha, sehol nem alábecsülve, ezzel a képpel folytat Szalai egy nagyon nüanszírozó, óvatos, rendkívül figyelmes kritikai élű párbeszédet, melynek lényege, ahogy mondtam, az, hogy saját értelmezését a munka marxi fogalmáról és a tőkés termelési rend mibenlétéről csak jobban kidomborítsa. Fontos itt hangsúlyozni azt is, hogy számos egyéb megfontolás mellett Szalai egyik lényeges kitétele az Értékkritikai Iskola nézeteivel szemben az, hogy a rendszer működése szempontjából hiba volna lebecsülni *a személyes, individuális tényezőket, a szubjektív faktorok* szerepét; lényegében – de nem kizárólag – mindazt, amit Marx, vagy a megfelelő Marx-interpretációs szövegek a *felépítmény* körébe soroltak. Szalai hangsúlyozza a társadalmi-gazdasági alap, valamint a felépítmény közti rugalmas, dinamikus, soha nem teljesen mechanisztikus viszonyt.